

Проф. др Срђан Шаркић

Правни факултет Универзитета у Новом Саду

ЗАЧЕЦИ ПРАВНЕ ДРЖАВЕ У УСТАНИЧКОЈ СРБИЈИ

Аутор прихвата давно уочену чињеницу да је Први српски устанак, поред борбе за национално ослобођење, означио и почетак изградње савремене српске државе. И мада би било тешко тврдити да је тада изграђена правна државе, неки зачеци могу се видети у настојањима устаника да у Србију унесу макар елементе владавине права. Аутор наводи три таква покушаја: 1) неизговорену беседу Боже Грујовића („Слово“) о закону, правди и слободи; 2) неке делове такозване „Паулучијеве конвенције;“ и 3) поједине чланове „Карађорђевог закона“.

Кључне речи: Теодор Филиповић (Божа Грујовић); Правитељствујушчи совјет; „Слово“; Закон; Слобода; „Паулучијева конвенција“; „Конституција“; „Карађорђев закон“.

*

* *

Давно је уочена чињеница да је Први устанак (1804–1813), поред борбе за национално ослобођење, означио и почетак изградње модерне српске државе.¹ Мада смо у тим годинама били далеко од стварања савремене, правне државе, њени зачеци могу се уочити у неким настојањима устаника да у Србију унесу макар елементе владавине пра-

Срђан Шаркић, srdjansarkic@gmail.com.

¹ На ту чињеницу указао је још у првој половини XIX века знаменити немачки историчар Леополд Ранке. На основу обавештења која је добијао од Вука Стефановића Караџића, Ранке је написао кратку књигу о Првом устанку и назвао је *Српска револуција* (пун наслов дела гласи *Die serbische Revolution. Aus serbischen Papieren und Mittheilungen. Von Leopold Ranke. Mit einer Charte von Serbien*, Hamburg 1829). Пола века касније, Ранке је дело знатно проширио и оно је објављено под насловом *Serbien und die Türkei im 19 Jahrhundert (Србија и Турска у 19. веку)*, Hamburg 1879. *Српску револуцију* превео је са немачког на српски 1864. године Стојан Новаковић, али ју је обреновићевска цензура (на власти је био тада кнез Михајло Обреновић) забранила. Превод је коначно објављен 1892.

ва. Ти покушаји се виде у неизговореној беседи („Слову“) Боже Грујовића (Теодора Филиповића) о закону, правди и слободи, која је била инспирисана идејама Француске револуције од 1789. године, у првом ставу такозване „Паулучијеве конвенције“ и неким члановима „Карађорђевог закона.“

I

Према сведочењу проте Матеје Ненадовића, српска депутација која је у јесен 1804. године путовала за Санкт Петербург, сусрела се у Харкову (руски *Харьков*, украјински *Харків*, у данашњој Украјини) са Теодором Филиповићем,² образованим Србином из Аустрије, професором на тамошњем правном факултету.³ Као патриота, Филиповић се придружио делегацији, са њом путовао у Санкт Петербург, да би нешто касније (априла 1805) дошао у Србију.⁴ За прву седницу *Правитељствујућег совјета* (август 1805), за чијег је секретара постављен, припремио је беседу („Слово“), коју је требало да одржи када се *Совјет* установи. Смисао беседе је био да се народ обезбеди од старешинске самовоље и да се добрим законима ограничи свачија власт. Беседа никад није изговорена, нити је сачувана у целини, али она показује Грујовићева схватања о закону, правди и слободи.⁵

На самом почетку говора, Грујовић истиче: „Закон је воља вилајетска,⁶ која вилајету целом и сваком добро заповеда а зло запрешчава. Први дакле господар и судија у вилајету јест закон. Под законом

² Теодор Филиповић рођен је 1776. у Руми (у то време у Аустрији). Дипломирао је права на Универзитету у Пешти и радио као професор у Харкову. Када је српска депутација пролазила кроз Харков, напустио је службу, придружио се делегацији и 1805. дошао у Србију. Да би заварао аустријску цензуру, променио је име у Божа Грујовић. Био је први секретар и главни организатор *Правитељствујућег совјета*. Изненада се разболео, отишао на лечење у Нови Сад, где је и умро 1807. О његовом животу, вид. М. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888 (репринт 1979), 738–739.

³ *Мемоари Матеја Ненадовића*, за штампу приредио В. Ђоровић, *Прота Матеј Ненадовић, целокупна дела, Библиотека српских писаца*, Београд 1928, 138 и даље.

⁴ *Мемоари Матеја Ненадовића*, 167.

⁵ Беседа је сачувана у хартијама проте Матеје Ненадовића и објављена у другом издању *Мемоара* 1867. у Београду (*Мемоари проте Матеје Ненадовића*), које је допуњено бројним документима. У каснијим издањима *Мемоара*, те беседе нема. Након осам деценија, беседу је средио и објавио у целини, како је остала у хартијама проте Матеје, Јаша Продановић, *Историја политичких странака и струја у Србији, књига I*, Београд 1947, 23–25. Одломке из беседа сам наводио према Продановићевом издању.

⁶ Реч *вилајет* (турски *vilâyet*, арапски *wilāyā*) у српски језик продрла је из турског, у значењу покрајина, провинција, али и завичај, родни крај (вид. А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo 1985, 641). Филиповић је, међутим, користи у значењу државе.

морају и господари, поглавари и Совет правитељствујушчи и свјашченство, и воинство и сав народ бити; и то под једним и тим истим законом.“⁷

Нешто даље читамо: „Закон је вилајету то, што једном човеку рана, пиће, воздух, одело и кућа; тј, како човек кад ране и пића и проче⁸ нестане умрети мора, тако и вилајет без закона мора да пропадне, да опет у ропство дође, и да се сасвим растргне и погине. Но закон, као и рана, мора добар бити. А како ћемо ми тај добар закон направити, под којим ће вилајет честит и срећан бити, крепко и тврдо стајати...“ Закон се мора заснивати на разуму и правди, што Грујовић резимира речима: „Разум и правда јесу две половине благополучија.⁹ Где разума и правде нема, ту нема закона... И овај мудри и праведни закон да нам први господар и заповедник буде. Он да заповеда господарима, војводама, Совету, свјашченству, владикама и сваком малому и великому. Он ће нас бранити и слободу и вољност сачувати.“

Гди је добра конституција,¹⁰ тј. гди је добро установљеније закона, и гди је добро уређена власт под законом, ту је слобода, ту је вољност, а гди један или више по својој вољи заповедају, закон не слушају, но оно што хоће чине; ту је умрео вилајет, ту нема слободе, нема сигурности, нема добра, већ је онде пуштаилук и ајдуклук, само под другим именом.“¹¹

Филиповићево „Слово“ сматра да „је дужност поглавара старати се да је у вилајету сваки сигуран за себе, за живот свој, за децу и жену своју, за дом, именије и чест своју.“ Дакле, власт треба да грађанима обезбеди сигурност „живота, именија и чести... и ако поглавар њима свима [својим поданицима] живот, именије и чест сачувати неће или не могне, није достојан поглавар бити.“¹²

Својој беседи Грујовић је додао и поетску химну слободи: „Втора¹³ дужност поглавара јест ослободити неослобожене, и слободу вилаетску сачувати, јербо нам је у слободи двапут мио и сладак живот.“

⁷ Ј. Продановић, 23.

⁸ Друго

⁹ *Благополучје*, грчки *εὐδοκία*, срећа, весеље, напредак. – Вид. С. Петковић, *Речник црквенословенскога језика*, Сремски Карловци 1935, 14.

¹⁰ Ни код Грујовића, а ни у нешто каснијој „Паулучијевој конвенцији“, не користи се израз *устав*, већ се за највиши правни акт употребљава латински термин *конституција*. Израз *устав* биће по први пут употребљен 1835, приликом доношења такозваног *Сретењског устава*.

¹¹ Ј. Продановић, 23–24.

¹² *Ibid.*, 24.

¹³ Друга.

Свобода нас разлучава¹⁴ од зверова, и роб гори је од звера, јербо човеку робу оно што се одузима, што га чини човеком. Боље је и не живети, него у поганом ропству бити. – Свобода, свобода нас људима чини, – свобода и вољност даје војнику јакост, војводама и поглаварима мудрост, и правосудије. Она старешинама даје љубезно к млађим отеческо срце, она свајшченство просвечавача и руке њихове на благословеније свободнога стада свога воздиже. Свобода, Свобода Совет народњи умудрава, свобода свакога обогашчавача: свобода орача у пољу, пастира код стоке, путника на путу, војника на војсци и домаћина код своје куће весели и утешава и мио му живот чини. У свободној земљи и поље боље роди и марва се боље плоди, леп се хлеб једе и добро се вино пије. – Једном речју: гди нема свободе ту нема живота.¹⁵

Грујовићево „Слово“ било је инспирисано идејама школе природног права и несумњиво слободарским мислима израженим у чувеној Декларацији о правима човека и грађанина (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*), проглашеној 26. августа 1789, на самом почетку Француске револуције.¹⁶ „У времену крвавог рата, разбукталих страсти, распламтелог властољубља, необузданих суревњивости и скоро дивљих нарави Грујовић је уздизао владавину разума, правде слободе, и закона.“¹⁷ Сасвим је разумљиво, међутим, да Грујовићеве „француске идеје“ нису могле бити прихваћене у устаничкој Србији. Старешинама устанка демократска начела и слободарски савети су били страни, а Грујовићев покушај да се у Србији заведе владавина права, најблаже речено преурањен. Стога је Филиповићево „Слово“ остало неизговорено, заборављено и без икаквог утицаја на даљи политички и уставни развитак устаничке Србије.¹⁸

II

У Београду се 18. јуна 1807. године обрео, по задатку руске владе, маркиз Филипо Осипович Паулучи,¹⁹ Италијан у руској служби, који

¹⁴ Разликује.

¹⁵ Ј. Продановић, 25.

¹⁶ Вид. М. Костић, „Неколико идејних одраза француске револуције у нашем друштву крајем 18. и почетком 19. века“, *Зборник Матице Српске*, св. 3, серије друштвених наука (1953), 8.

¹⁷ Ј. Продановић, 25.

¹⁸ Упор. Д. Јанковић, *Српска држава Првог устанка*, Београд 1984, 107–108.

¹⁹ Филипо Осипович Паулучи (*Philippo Ossipovich Paulucci*) рођен је 1779. године у Модени. Након службовања у француској војсци, где је стекао чин пуковника, 1806. придружио се руској армији. Пошто је био добар познавалац прилика у Далмацији, добио је упутства од руског министра иностраних послова Андреја Јаковлевича Будберга (министар од 1806. до 1807), да преко Беча допутује у Трст и испита стање француских трупа у тој области, а потом је требало да дође у Београд и проучи даље

је требало да се састане са Карађорђем и договори о даљој руско-српској сарадњи. Како се Карађорђе у то време налазио у источној Србији, Паулучи је после низа перипетија пребачен до Неготина, где се коначно састао са Вождом. Њих двојица су, уз присуство још неколико српских старешина и руских достојанственика,²⁰ сачинили 28. јуна/10. јула 1807. један заједнички документ, који је у српској историографији познат као „Паулучијева конвенција“.

О овом документу писано је доста и изречене су противуречне оцене²¹ у које се овом приликом нећемо упуштати, јер нису предмет нашег рада. Ипак, жеља устаника да руски цар да народу „конституцију“ сведочи о неким настојањима да се Србија уреди као правна држава. Тај одломак се налази на самом почетку „Конвенције“ и гласи:²²

„Пре свега прва жеља српског народа јесте да буде под покровитељством Његовог Императорског Величанства Александра Првог.

Српски народ најпокорније моли (*свенижайше просит*) његово императорско величанство да му што скорије одреди за управу способног земљеуправитеља (*в управлении сбособного землеуправителя*)

могућности руске сарадње са српским устаницима. После боравка у Србији, био је наименован за главног интенданта руске Кавкаске војске (1811), а потом гувернера Грузије. У току рагова са Наполеоном, постављен је 1812. за генералног гувернера Ливоније. Руску војску је напустио 1829. године, када се вратио у Италију, где је постављен за једног од заповедника војске Пијемонта. Умро је 13/25. јануара 1849. у Ници. – О његовом животу и активностима вид. М. Вукићевић, *Карађорђе*, књига друга, Београд 1912 (репринт 1981), 529–543; М. Гавриловић, *Из нове српске историје*, Београд 1926, 70–71.

²⁰ Према сведочењу Јеремије Гагића, секретара *Правитељствујушчег совјета (Дневник Јеремије Гагића*, издао М. Перовић, *Прилози за историју Првог српског устанка*, Београд 1980, 87), приликом склапања „конвенције“ били су присутни са српске стране Карађорђе, Миленко Стојковић, Вујица Вулићевић, Станоје Стаматовић-Главаш, Михаило Станковић-Карапанца и сам Гагић. На руској страни били су присутни маркиз Паулучи, генерал Исајев (заповедник руске војске који је 7. јуна 1807. са 1500 људи дошао у Србију и остао до 10. јула 1809) и његов секретар Легатовић. „Конвенцију“ су потписали са српске стране Карађорђе, Стојковић и Гагић (Стојковић и Гагић су ставили и своје печате, док то Карађорђе није учинио). Са руске стране „конвенцију“ нико није потписао.

²¹ Детаљан приказ различитих мишљења о такозваној „Паулучијевој конвенцији“ изнео је Д. Јанковић, „Русија и државно уређење устаничке Србије, Југословенске земље и Русија за време Првог српског устанка 1804–1813“, *Зборник радова приказаних за округлим столом који је од 18. до 26. новембра 1980. одржао Одбор југословенских и совјетских историчара за објављивање докумената из совјетских архива о Првом српском устанку*, Српска академија наука и уметности, научни скупови, књ. XVII, Одељење историјских наука, књ. 4, Београд 1983, 250–253.

²² Текст такозване „Паулучијеве конвенције“ састављен је неком чудном мешавином руског и црквенословенског језика и састоји се од кратке преамбуле и 13 чланова. Текст одломка наводимо у преводу на савремени српски језик, а поједине изразе које сматрамо нарочито значајним, дајемо у заградама и у оригиналу.

који би народ довео до пристојан поредак (*который бы в прилични порядок народ привел*), земљу српску уредио и по обичајима народним конституцију донео (*конституцију устроил*), која би требало да буде усвојена и објављена у име Његовог Величанства Александра Првог.²³

Такозвана „Паулучијева конвенција“ никад није ступила на снагу. Руски цар Александар I није је одобрио јер је само три дана пре њеног склапања (7. јула) потписан мир у Тилзиту између Француске и Русије. Иако она представља искључиву жељу Русије да Србију доведе у њену потпуну зависност и претвори је у неку врсту руске губерније, настојање да се у Србију унесе „конституција“, макар и она октроисана од стране руског цара, показује настојања неких устаничких кругова за увођењем каквог-таквог правног поретка.

III

Свакако, после 11. јануара 1811. године настао је у устаничкој Србији један правни акт који се најчешће назива „Карађорђево законик.“ О времену настанка овог закона, његовим изворима и примени, расправљано је доста, али су и даље нека питања остала отворена.²⁴ Са гледишта нашег рада навешћемо три члана, који најбоље илуструју намере устаника да се у Србију унесу елементи владавине права.

Члан 9 „Карађорђевог законика“ гласи:²⁵ „Старешина, войвода, капетан, кнез, судица, буди кога чина, који би се усудио судити по атери²⁶ или по пизми²⁷ или по кумству, или по пријатељству или по сродству или по миту, тај ће се сваки пред цјелим народом изобличити за разорителя правде народњ, и онакови по чистој сведочби лишиће се

²³ Текст „Паулучијево конвенције“ издат је у више наврата. Приликом превођења користио сам следећа издања: М. Вукићевић, 539–541; *Први српски устанак, акти и писма*, у редакцији Р. Перовића, Београд 1977, 270–271; В. Берко Савић, *Карађорђе, Документи I, 1804–1809*, Горњи Милановац 1988, 274–280. Превод који наводим рађен је са оригинала и разликује се делимично од сва три која сам такође консултовао. – Вид. С. Шаркић, „Руски пројекти државног уређења устаничке Србије, (Први део – такозвана 'Паулучијева конвенција')“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLVII-2* (2013), 25–37, нарочито 32.

²⁴ Сва та питања детаљно је претресао З. Мирковић, *Карађорђево законик (кривично, породично и државно право устаничке Србије)*, Београд 2008. Аутор је приложио и сам текст „Законика“ уз исцрпан коментар сваког члана. Чланове Карађорђевог законика наводио сам у тексту према Мирковићевом издању.

²⁵ Према Мирковићевој нумерацији (25), ово је први сачувани члан текста.

²⁶ *Атер* односно *хатар*, *хатер*, долази од турске речи *hatir* = *мисао*, *памет*, *љубав*, *воља*, *жеља*, али и *пристрасност*. У тексту „Законика“ реч је употребљена у овом, последњем значењу. – Вид. А. Шкаљић, 319–320.

²⁷ *Пизма* је *непријатељство*, *злоба* (грчки *πείσμα* = *инат*, *јогунство*).

свога званія, а од кога би мито и глобу узео, срамотно пред народом вратити.²⁸

Као што се јасно види, овај члан „Карађорђевог законика“ уперен је против пристрасног суђења, пре свега оних судија које примају мито. О подмићивању старешина ради ослобађања од војне обавезе говори члан 22: „Кои би се старешина усудио или капетан или капларь, воиника за мито из воиске пустити или за какав дар, сваком оном кои био, приписује се издаиничество и подлежи суду воиничкомъ, кои да плати сваком свом воинику колико под командо њгово стои, но оно-лико колико е од онога едног узео и у напредак да се искључи из власти“.²⁹

О старешинама или судијама, који са лоповима деле плен, а потом лопове бране, говори члан 37: „Старешина или који му драго судац ако се пронађе да са лоповима кои конь и волове краду, ако се усуди са онаковим делити а коме е украдено не плаћати, но лопове бранити а сиротину угњавати, таи одсуђе се како исти лопов, под каштигу, и власти да се лиши“.³⁰

О свештенику који из користољубља венча отету девојку говори члан 28: „Свештеник кои венча отету девоику, да се лиши парохіе (нуріе) и да више нигди добити не може, за узрок да он као законодавац преступивши, учинио повод безакони брак благословити користи ради свое“.³¹

*

* *

Сасвим је разумљиво да се на основу ових неколико покушаја да се у устаничкој Србији заведе владавина права, не може говорити о изграђеној правној држави, али њени зачеци, макар и врло скромни, могу се ипак уочити.

²⁸ З. Мирковић, 25.

²⁹ *Ibid.*, 77.

³⁰ *Ibid.*, 148.

³¹ *Ibid.*, 116.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

Библиографске референце

1. Вукићевић, Миленко, *Карађорђе I-II*, Београд 1912 (репринт Слово љубве, Београд 1981);
2. Гавриловић, Михаило, *Из нове српске историје*, Српска књижевна задруга, Београд 1926;
3. Јанковић Драгослав, „Русија и државно уређење устаничке Србије, Југословенске земље и Русија за време Првог српског устанка 1804–1813,“ *Зборник радова приказаних за округлим столом који је од 18. до 26. новембра 1980. одржао Одбор југословенских и совјетских историчара за објављивање докумената из совјетских архива о Првом српском устанку*, Српска Академија Наука и Уметности, научни скупови, књ. XVII, одељење историјских наука, књ. 4, Београд 1983;
4. Јанковић, Драгослав, *Српска држава Првог устанка*, Нолит, Београд 1984;
5. Костић, Мита, „Неколико идејних одраза француске револуције у нашем друштву крајем 18. и почетком 19. века“, *Зборник Матице Српске, свеска 3 серије друштвених наука*, Нови Сад 1953;
6. Милићевић, Милан Ђ., *Поменик знаменитих људи у српског народа*, Српска краљевска штампарија, Београд 1888 (репринт Слово љубве, Београд 1979);
7. Мирковић, Зоран, *Карађорђев законик (кривично, породично и државно право устаничке Србије)*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2008;
8. Петковић, Сава, *Речник црквенословенскога језика*, Српска манастирска штампарија, Сремски Карловци 1935;
9. Продановић, Јаша, *Историја политичких странака и струја у Србији*, књига I, Просвета, Београд 1947;
10. Ранке, Леополд, *Српска револуција*, с немачког превео Стојан Новковић, Београд 1864;
11. Шаркић, Срђан, „Руски пројекти државног уређења устаничке Србије (Први део – такозвана Паулучијева конвенција)“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* XLVII-2 (2013);
12. Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1985.

Извори

1. *Дневник Јеремје Гагића*, издао Радослав Перовић, *Прилози за историју Првог српског устанка*, Београд 1980;
2. *Карађорђе, документи I, 1804–1809*, издао Велибор Берко Савић, Дечје новине, Горњи Милановац 1988;

3. *Мемоари Матеје Ненадовића*, за штампу приредио Владимир Торовић, *Прота Матеј Ненадовић, целокупна дела, Библиотека српских писаца*, Београд 1928;
4. *Први српски устанак, акта и писма*, у редакцији Радослава Перовића, Београд 1977.

Full Professor Srđan Šarkić, LL.D.

Faculty of Law, University of Novi Sad

THE BEGINNINGS OF THE RULE OF LAW IN SERBIA DURING THE FIRST UPRISING (1804–1813)

Summary

Alongside the struggle for independence, the First Serbian uprising signified the beginning of the formation of the Serbian state and overthrow of the feudal order. This fact was already remarked by Leopold von Ranke in his book *Die serbische Revolution*. Although we cannot say that the First uprising created the rule of law, some beginnings could be noticed.

The first attempt was done by Teodor Filipović, known in Serbia as Boža Grujović (1776-1807). He was the first secretary and organizer of *Praviteljstvujušči sovjet* (Council or Government). For the first session of the Council Grujević prepared, but never pronounced, the speech on law, justice and liberties, inspired by the ideas of French Revolution.

On June 28/July 10, a document known in Serbian historiography as the „Paulucci Convention“ was composed between Russian envoy Marquis Paulucci and Karađorđe and a few prominent Serbian chieftains. In the first article of the document the Serbian people expressed the desire to be under the protection of Russian Tsar Alexander I and to obtain from him as soon as possible a capable *zemljeupravitel* (land governor). Thereupon, this governor was supposed to establish order and, in the name of Tsar, give a constitution, to the people.

The so called „Karađorđe Law Code“ (promulgated after January 11, 1811) in the articles 9, 22, 28 and 37 is trying to ensure fair judgment and to stop the corruption.

Key words: *Teodor Filipović (Boža Grujović); Council or Government; Rule of law; Liberty; Justice; „Paulucci Convention“; Constitution; „Karađorđe Law Code“.*